TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

1960 SONRASI TÜRKİYE (1960-2000)

3

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
1983

Cumhuriyetin 100. Yılına Armağandır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ-III

1960 Sonrası Türkiye (1960-2000)

KİTAP EDİTÖR KURULU

Neşe Özden ♦ Mehmet Temel ♦ Yasemin Doğaner ♦ Zehra Aslan
Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Ömer Osman Umar ♦ Abdullah İlgazi
Halil Bal ♦ Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan ♦ Nurten Çetin
Hatice Güzel Mumyakmaz

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 549

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III
1960 Sonrası Türkiye (1960-2000)

Editörler
Zehra Aslan ♦ Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Halil Bal
Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan

İnceleyiciler
Ömer Osman Umar ♦ Neşe Özden

Proje Yayın Koordinatörü
Selcan Koçaslan ♦ Aynur Yavuz Akengin

1. Baskı: Ankara 2023
Takım ISBN 978-975-17-5694-7
ISBN ISBN: 978-975-17-5697-8

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Selen Kuyucu

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

1.1.4. Demokrasiye Geçiş ve Siyasi Gelişmeler.....315
1.2. 1982 Anayasası 257
1.2.1. 1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası'ndan Farkları..... 330
1.2.2. 1982 Anayasası'nın Özellikleri.....333
1.2.3. 1982 Anayasası'nın "Başlangıc"ı..... 338
1.2.4. 1982 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler..... 340
1.3. Özal Dönemi (1983-1993) 343
1.3.1. Siyasi ve Toplumsal Değişimde Anavatan Partisinin Rolü..... 343
1.3.2. Turgut Özal: Bürokrasiden Siyasete 345
1.3.3. Özal'ın Ekonomi Politikası ve Devlet Anlayışı..... 350
1.3.4. Turgut Özal'ın Türkiye Vizyonu ve Dış Politika Perspektifi..... 356
1.4. Koalisyonlar Dönemi 363
1.4.1. XIX. Dönem Koalisyon Hükûmetleri 365
1.4.1.1. VII. Süleyman Demirel Hükûmeti (20.11.1991-25.06.1993) ... 365
1.4.1.2. I. Tansu Çiller Hükûmeti (25.06.1993-05.10.1995)..... 368
1.4.1.3. III. Tansu Çiller Hükûmeti (30.10.1995-06.03.1996)..... 371
1.4.2. XX. Dönem Koalisyon Hükûmetleri..... 372
1.4.2.1. II. Mesut Yılmaz Hükûmeti (06.03.1996-28.06.1996) (ANAYOL Hükûmeti) 372
1.4.2.2. Necmettin Erbakan Hükûmeti (28.06.1996-30.06.1997) (REFAHYOL Hükûmeti) 374
1.4.2.3. III. Mesut Yılmaz Hükûmeti (30.06.1997-11.01.1999) (ANASOL-D Hükûmeti) 377
1.4.2.4. XXI. Dönem Koalisyon Hükûmeti: V. Bülent Ecevit Hükûmeti (28.05.1999-18.11.2002)..... 379

1.4. Koalisyonlar Dönemi*

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından, Mayıs 2020 yılına kadar, Muvakkat İcra Encümeni de dâhil olmak üzere 73 hükûmet, Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihinden itibaren 67 hükûmet kuruldu. İlk koalisyon hükûmetleri ise 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nden sonra, 1961 yılında gerçekleşti. Günümüze kadar, üç dönemde 13 koalisyon hükûmeti kuruldu, bunlar 1961-1963, 1973-1978 ile 1991-2002 yılları arasında yoğunlaştı.[1590]

Türk siyasetinde uzlaşı kültürünün gelişmemiş olması, koalisyon hükûmetleri döneminde genellikle siyasi istikrarsızlığa yol açtı. Öte yandan koalisyonlar da, siyasi istikrarsızlığın yaşandığı tarihlerde ortaya çıktı. Diğer bir deyişle, siyasi istikrarsızlıklar koalisyon hükûmetlerine yol açarken, koalisyonlar da siyasi istikrarsızlığı derinleştirdi. Bu nedenle koalisyonlar, sorunları çözmek yerine bizzat kendileri bir sorun teşkil etti.

Türkiye'de 12 Eylül 1980'de bir askerî darbe gerçekleşti. Askerî yönetim, Türkiye'nin dış politikasıyla ilgili olarak yeni bir yaklaşım tarzı ortaya koymazken iç politikada ise tüm siyasi partilerle birlikte çok sayıda derneği kapatarak devleti ve siyaseti yeniden düzenlemeye çalıştı. 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından, siyasette normalleşme süreci hızlandı ve 6 Kasım 1983'te 17. Dönem TBMM için genel seçim yapıldı. Seçimde en yüksek oyu alan Anavatan Partisi (ANAP) tek başına iktidara gelerek 45. hükûmeti ANAP Genel Başkanı Turgut Özal kurdu. ANAP, 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimde de başarılı oldu ve yine tek başına iktidara geldi.[1591] Bundan dolayı, siyasi istikrarsızlık yaşanmadı.

Özal döneminde, o güne kadar izlenen ithal ikameci sanayileşmeden, ihracata dayalı kalkınma modeline geçilmesi nedeniyle, dışa açılma konusunda başarılı olundu. Sağlanan teşviklerle de, ihracat rakamları arttı ve 1990'lı yıllara her yönüyle dışa açık bir ekonomi bırakıldı.[1592] Buna rağmen, Türkiye'nin daha sonraki yıllarına damgasını vuracak, dahası kronik bir hale gelecek olan, çok ciddi sorunlardan bazıları da Özal döneminde başladı. Terör

* Prof. Dr. Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr

1590 **Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C I, Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yay., byy, 2015, s. Ön söz, İçindekiler.

1591 Temuçin Faik Ertan, "Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları II", **Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi**, Ed. Şaduman Halıcı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2013, s. 200-204; Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015, s. 471.

1592 Cenk Saraçoğlu, "Tank Paletleriyle Neoliberalizm", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul 2015, s. 751-755.

ve yüksek enflasyon kuşkusuz bunların en başında geldi. 12 Eylül Askerî Darbesi'nden sonra siyasi yasak getirilen Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi darbe öncesinin siyasetçileri de, 1987 referandumu sonrasında siyasi yasakların kaldırılmasıyla birlikte yeniden siyasal yaşama döndü. Turgut Özal, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra, ANAP Genel Başkanlığı'ndan ayrıldı ve yapılan seçimle 31 Ekim 1989'da Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı oldu. Ardından ANAP milletvekili Yıldırım Akbulut'u hükûmeti kurmakla görevlendirdi. Özal'ın arka planda sürekli olarak müdahale ettiği Akbulut hükûmeti döneminde, işçi hareketlerinde artış görülürken faili meçhul siyasi cinayetler gündeme geldi. Bu süreçte Türk Hukuk Kurum Başkanı Muammer Aksoy, *Hürriyet* gazetesi Yönetim Kurulu Üyesi Çetin Emeç, yazar Turan Dursun ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bahriye Üçok suikasta kurban gitti. 17 Ocak 1991-28 Şubat 1991 yılları arasında gerçekleşen Körfez Savaşı da, ülkeyi her açıdan olumsuz bir şekilde etkiledi. Türkiye ekonomik yönden büyük kayıplara uğrarken savaş bölgesinde doğan boşluktan yararlanan PKK da terör eylemlerini artırdı. Akbulut, bir süre sonra, ANAP Kongresi'nde Mesut Yılmaz'a karşı girdiği genel başkanlık yarışını kaybetti ve başbakanlıktan ayrıldı. Bunun üzerine Özal, 17 Haziran 1991'de hükûmeti kurma görevini Mesut Yılmaz'a[1593] verdi. Ancak bu durum da çok uzun sürmedi ve genel seçime gidildi.[1594]

Sonuçta, 12 Eylül 1980 öncesinin güçlü siyasi aktörlerinin siyasete dönmelerinin merkez sağ ve merkez solda ortaya çıkardığı parçalanmışlık, terör ve ekonomide yaşanan yüksek enflasyon, Türk siyasetini ve toplumunu yıpratacak sorunlar olarak bir önceki dönemden, yeni döneme miras olarak kaldı.

Dünyada ise 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı yıkıldı, 26 Aralık 1991'de SSCB dağıldı ve Soğuk Savaş dönemi sona erdi. Değişen koşullar nedeniyle, küresel aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda yeni stratejiler belirlemeye başladığı sıralarda, SSCB'nin egemen olduğu alanlardan çekilmesi ve Yugoslavya ile Çekoslovakya gibi federasyonların dağılması çok sayıda yeni devletin ortaya çıkacağı sancılı bir sürecin başlangıcı oldu.[1595] Böylelikle dünya,

1593 Mesut Yılmaz: 1947'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Erkek Lisesini bitiren Yılmaz, 1971'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nden mezun oldu. 1972-1974 arasında Almanya'nın Köln Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde yüksek lisans çalışması yaptı. 1983 yılında kurulan ANAP'ın kurucu üyeleri arasında yer aldı. Bu konuda bk. Faruk Bildirici, **Hanedan'ın Son Prensi: Mesut Yılmaz ve ANAP'lı Yıllar**, 5. Baskı, Ümit Yay., Ankara 2002, s. 5 vd.

1594 Ertan, **Darbeler…**, s.200-204; Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015, s. 471.

1595 Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 501; Faruk Sözmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul 2006, s. 463-644; Emre Kongar, **Küresel Terör ve Türkiye**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 21.

bir taraftan yeni çatışmalara doğru sürüklenirken diğer yandan da devletlere yeni fırsatlar sunmaya başladı. Böylesi bir ortamda ve en çok da müttefikleri tarafından stratejik önemi sorgulanmaya başlanan Türkiye, yeni politikalar üretmek zorunda olduğu bir dönemin henüz başındaydı.[1596]

1.4.1. XIX. Dönem Koalisyon Hükûmetleri

XIX. dönemde üçü koalisyon, biri azınlık olmak üzere dört hükûmet kuruldu. 49., 50. ve 52. hükûmetler, dönemin merkez sağ ve merkez sol partileri arasında kurulurken 51. azınlık hükûmeti ise Tansu Çiller[1597] tarafından kuruldu. Ancak TBMM'den güvenoyu alamadı.

1.4.1.1. VII. Süleyman Demirel Hükûmeti (20.11.1991-25.06.1993)

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan ve beş siyasi partinin katıldığı genel seçimin sonucunda Doğru Yol Partisi (DYP) 178, ANAP 115, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 88, Refah Partisi (RP) 62 ve Demokratik Sol Parti de (DSP) 7 milletvekilliği elde etti.[1598] Ortaya çıkan tablo, siyasi partilerin tek başlarına hükûmet kurabilmelerine imkân tanımadı ve Türk siyasi tarihinde yaklaşık olarak 11 yıl sürecek olan, yeni bir koalisyon hükûmetleri dönemi başladı.

Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, seçimlerden birinci parti olarak çıkan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'i hükûmet kurmakla görevlendirdi. Demirel'in yaptığı görüşmelerin sonunda, 20 Kasım 1991'de, DYP ve SHP'den oluşan bir koalisyon hükûmeti kuruldu. Kabinede DYP'den 20, SHP'den de 12 bakan yer alırken Demirel Başbakan, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de Başbakan Yardımcısı oldu.[1599]

Hükûmetin hem koalisyon protokolünde hem de programında, temel amaçlarının *siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrarı ve toplumsal güveni* sağlamak olduğu belirtildi.[1600] Hükûmet, halka demokratikleşme ve sosyal devlet

1596 Sander, **age.**, s. 501.

1597 Tansu Çiller: 1946 yılında İstanbul'da doğdu. Robert Koleji mezunu olan Tansu Çiller, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nü bitirdi. Doktorasını Connecticut Üniversitesinde veren Çiller, doktora sonrası çalışmalarını Yale Üniversitesinde devam ettirdi. 1978 yılında doçent, 1983 yılında profesör oldu. Başta Boğaziçi Üniversitesi olmak üzere çeşitli üniversitelerde çalışan Çiller, 1990 yılı Kasım ayında Doğru Yol Partisi'nde politikaya girdi. İlkay Demirkürek, **1980 Sonrası Değişimin Işığında Kadın ve Liderlik Olgusu: Tansu Çiller Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 127-134.

1598 http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

1599 **Cumhuriyet**, 21. 11. 1991; **Milliyet**, 21. 11. 1991.

1600 **Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel**

vaat etti.[1601] Bu bağlamda, programda insan hakları ve demokratikleşme kavramları üzerinde sıkça duruldu ve bunların geliştirilerek 12 Eylül döneminin yarattığı tahribatın ortadan kaldırılmasının hedeflendiği söylendi. Ekonomi alanında ise refahın tabana yayılması, gelir dağılımındaki çarpıklıkların giderilmesi ve özellikle de enflasyonun düşürülmesine öncelik verildi. Ayrıca terör konusuna da değinildi ve önlenmesinde kararlılık gösterileceği vurgulandı. Programda, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte oluşan yeni koşullara uygun bir dış politika izleneceği söylendi. Ancak sıra dışı bir değişimden söz edilmedi ve Avrupa Topluluğu'na (AT) tam üye olmak, hükûmetin ana hedeflerinden biri olarak gösterildi.[1602]

49. hükûmetin iktidarda kaldığı süre içinde öne çıkan ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelere bakıldığında ilk sırayı terörün, doğal afetlerin ve işçi ölümlerinin aldığı görülmektedir.

Bu dönemde başta PKK olmak üzere diğer terör örgütlerinin eylemleri ve faili meçhul cinayetler her geçen gün arttı. Buna bağlı olarak, 30 Temmuz 1992 tarihli Türk Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde, ortaya çıkan yeni şartlara göre Türkiye'nin tehdit algılamasında, SSCB'nin ve Yunanistan'ın yerini, PKK ve ayrılıkçı hareketlerin aldığı belirtildi.[1603] PKK özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde askerî birliklere yönelik eylemlerini artırırken, diğer terör örgütleri de devletin üst düzey bürokrat ve aydınlarına yönelik saldırılarda bulundu. Bursa Cumhuriyet Başsavcısı Nural Uçurum, uğradığı bir saldırıda ağır biçimde yaralanırken,[1604] emekli Oramiral Mehmet Kemal Kayacan,[1605] gazeteci Musa Anter[1606] ve gazeteci-yazar Uğur Mumcu öldürüldü.[1607] Ayrıca Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'i Diyarbakır'a götürmek üzere havalanan uçak düştü.[1608] Ancak uçağın bir kaza sonucu düştüğüne yönelik verilen bilgiler kamuoyunu tatmin etmedi. Bu dönemde Atatürk'ün manevi şahsına yönelik yapılan saldırılar da, hem toplumsal gerilim ve kutuplaşmayı hem de laiklikle ilgili endişeleri artırdı.[1609]

Kurul Görüşmeleri, C II, Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yay., byy, 2015, s. 1699.

1601 Suavi Aydın vd., **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2018, s. 384-885.

1602 **Koalisyon Hükümetleri…**, C. II, s. 1630-1699.

1603 Sönmezoğlu, **age.**, s. 479-480.

1604 **Cumhuriyet**, 19. 02. 1992; **Milliyet**, 19. 02. 1992.

1605 **Cumhuriyet**, 30. 07. 1992; **Milliyet**, 30. 07. 1992.

1606 **Cumhuriyet**, 21. 09. 1992; **Milliyet**, 21. 09. 1992.

1607 **Cumhuriyet**, 25. 01. 1993; **Milliyet**, 25. 01. 1993.

1608 **Cumhuriyet**, 18. 02. 1993; **Milliyet**, 18. 02. 1993.

1609 Bu konuda bazı örnekler vermek gerekirse; Elazığ'da Atatürk'ü anma töreni sırasında gruplar halinde tören yerine gelen Aczmendi tarikatı mensupları, saygı duruşu ve İstiklal

Zonguldak'ta bulunan Türkiye Taşkömürü Kurumuna bağlı İncirharmanı Ocağı'nda yaşanan grizu patlamasının çok sayıda işçinin hayatına mal olması;[1610] Erzincan'da meydana gelen depremde büyük oranda can ve mal kaybı yaşanması;[1611] Bayburt'un Üzengil köyünde yaşanan çığ nedeniyle 54 kişinin[1612] ve İstanbul'un Ümraniye ilçesindeki çöplükte, metan gazı sıkışması nedeniyle meydana gelen patlamada da 39 kişinin ölmesi,[1613] toplumsal acıların artmasına neden oldu.

TBMM'ye SHP listesinden giren Halkın Emek Partisi (HEP) milletvekillerinin PKK terörü karşısında kesin bir karşı tavır sergilememesi, terörün ülkede yarattığı gerilimin daha da tırmanıp, Meclis çatısına taşınmasına yol açtı ve partinin kapatılmasını gündeme getirdi. 19 Haziran 1992'de ise 12 Eylül yönetimi tarafından kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasını sağlayan bir yasanın kabul edilmesiyle, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yeniden açıldı ve partinin genel başkanlığına Deniz Baykal seçildi.[1614] Aynı süreçte Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) de, 4. Olağanüstü Kurultayı'nda kendisini feshedip, 12 Eylül öncesinde kurulmuş olan Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) adını alarak genel başkanlığına Alparslan Türkeş'i seçti.[1615] Ancak aynı durumdaki DYP[1616] ile RP[1617] eski isimlerini almadan yollarına devam etmeyi tercih etti.

CHP'nin açılmasıyla birlikte SHP'den istifa eden bazı milletvekilleri CHP'ye katılırken[1618] MÇP Grup Başkanvekili ve Sivas Milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu da, 7 Temmuz 1992'de kendisini destekleyen beş milletvekiliyle birlikte partisinden istifa etti ve 29 Ocak 1993 tarihinde Büyük Birlik Partisi'ni kurdu.[1619] Bu yaşananlar, parti sayılarını artırdı ve zaten parçalanmış

Marşı'nda durmayıp grup olarak yürüyerek Atatürk'ün anılmasını protesto etti. **Cumhuriyet**, 11-12. 11. 1992; RP İstanbul Milletvekili Hasan Mezarcı yaptığı bir açıklamada *Anıtkabir, 70 yıldır milletin zorla götürülüp baş eğdirildiği yerdir, bu türbe yıkılmalıdır* dedi. **Cumhuriyet**, 14. 11. 1992; 22 Kasım 1992'de İzmir'de 2.000 kişinin katılımıyla yapılan "Laik Cumhuriyete Bağlılık Yürüyüşünde", Atatürk ve laiklik karşıtı sözleriyle toplumda tepki yaratan ve "Kara Ses" olarak da anılan Cemalettin Kaplan'a tepki gösterildi. **Cumhuriyet**, 22.11.1992.

1610 **Cumhuriyet**, 04.03.1992; **Milliyet**, 04.03.1992.

1611 **Cumhuriyet**, 14.03.1992; **Milliyet**, 14.03.1992.

1612 **Cumhuriyet**, 19-20.01. 1993; **Milliyet**, 19-20.01.1993.

1613 **Cumhuriyet**, 29-30.04. 1993; **Milliyet**, 29.04.1993.

1614 **Cumhuriyet**, 10.09.1992; **Milliyet**, 10.09.1992.

1615 **Cumhuriyet**, 24.01.1993.

1616 Adalet Partisi'nin (AP) devamı olarak kurulmuştur.

1617 Millî Selamet Partisi'nin (MSP) devamı olarak kurulmuştur.

1618 **Milliyet**, 13.09.1992; **Cumhuriyet**, 22.09.1992.

1619 Fatma Akar, **Siyasette Liderlik Olgusu: Muhsin Yazıcıoğlu Örneği**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2019, s. 61-68.

olan siyaset, daha da parçalı hale gelerek Türkiye'yi tek parti iktidarından biraz daha uzaklaştırdı. Bu konuya bir başka açıdan bakıldığında, Türkiye'deki siyasi parti fazlalığını, toplumdaki düşünce farklılıklarının fazlalığı ile açıklamak mümkün görünmekle birlikte askerî darbeler döneminde siyasetin yeni baştan dizayn edilmeye çalışılmasının da bunda etkili olduğu söylenebilir. Darbeler sırasında, siyasi partilerin, derneklerin ve sivil toplum örgütlerinin kapatılması, siyasilerin yasaklı kılınması ve belki de hepsinden daha önemlisi, toplumun siyasi görüş ve olaylardan habersiz veya bunlara kayıtsız bir hale getirilmesi için çaba harcanması siyasi partileri köksüz kılarken, Türk halkını da siyasetten soğuttu.

SSCB'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını elde etmesinin ardından Türkiye, bu devletleri tanıyan ilk ülke oldu ve ilişkilerini daha güçlü ve sistemli bir şekilde sürdürebilmek için TİKA, Türk Eximbank ve TÜRKSOY adıyla bazı kurumlar oluşturuldu. 1992 yılında ise ülkeler arasındaki ilişkiler arttı ve 31 Ekim 1992'de ilk defa bir araya geldiler. Ayrıca bir bölgesel örgütlenme çabası olarak, Türkiye'nin öncülüğünde Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Ukrayna ile komşu devletler Hırvatistan, Ermenistan, Azerbaycan, Yunanistan ve Moldova arasında 25 Haziran 1992'de ekonomik ilişkileri geliştirmek ve bu durumu siyasal iş birliğine de taşımak düşüncesiyle, Karadeniz Ekonomik İş birliği Topluluğu kuruldu.[1620] Hükûmet, izlediği bu politikayla, programında da belirttiği gibi, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni olanaklardan yararlanmaya çalıştı.

17 Nisan 1993'te, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani ölümü ise siyasi dengeleri beklenmedik bir şekilde değiştirdi.[1621]

1.4.1.2. I. Tansu Çiller Hükûmeti (25.06.1993-05.10.1995)

Özal'ın beklenmeyen ölümü sonrasında, Süleyman Demirel, DYP Genel Başkanlığı ve Başbakanlık görevlerinden istifa etti; 16 Mayıs 1993'te TBMM'de yapılan oylama sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu.[1622] DYP Genel Başkanlığına ise 13 Haziran 1993'te toplanan DYP'nin Olağanüstü Büyük Kongresi'nde, DYP İstanbul Milletvekili Tansu

1620 Sönmezoğlu, **age.**, s. 731-734, 753; Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001**, C II, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 371 vd.; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi, Ocak 1990'da Washington eski büyükelçisi Şükrü Elekdağ tarafından ortaya atıldı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından benimsenerek uygulama aşamasına geçildi. İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001**, C II, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 519.

1621 **Milliyet**, 18.04.1993; **Cumhuriyet**, 18.04.1993.

1622 **Milliyet**, 17.05.1993; **Cumhuriyet**, 17.05.1993.

Çiller seçildi.[1623]

Tansu Çiller, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından yeni hükûmeti kurmakla görevlendirildi; 25 Haziran 1993'te, DYP ile SHP arasında bir kez daha koalisyon hükûmeti kuruldu. Çiller, 50. Hükûmetin Başbakanı olurken, Erdal İnönü de Başbakan Yardımcılığı görevini üstlendi.[1624] Tansu Çiller, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın başbakanı olma unvanını da elde etti.

50. Hükûmetin protokol ve programında, önceki hükûmetin temel hedeflerinin ilke olarak benimsendiği ve uygulamalarının dikkate alındığı belirtilerek 49. Hükûmetin devamı olduğuna yönelik bir gönderme yapıldı. Protokolde, *Anayasa Hükümleri de dahil demokratikleşmenin ve çağdaş değerlerin önünde duran bütün engeller ayıklanacak ve bir an önce kaldırılacaktır* denilirken programda da, *Özgürlükçü, çoğulcu ve her anlamda tam demokratik rejimden vazgeçemeyeceği ve bundan asla ödün* verilmeyeceği dile getirildi ve böylelikle bir önceki hükûmet döneminde altı çizilen demokratikleşmenin devam edeceği söylendi. Ayrıca terörle kararlılıkla mücadele edileceği ifade edilirken ekonomide özelleştirme ön plana çıkarıldı. Ancak sosyal devlet olgusunun da mutlaka hayata geçirileceği vurgulandı. Dış politikada ise Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirileceği belirtilmekle beraber AT'ye üye olmak hedef olarak gösterildi.[1625]

Bir süre sonra Erdal İnönü'nün, SHP Genel Başkanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevinden ayrılarak siyasete veda etmesi üzerine, SHP Genel Başkanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevine Murat Karayalçın geldi. Böylelikle her iki partide de bir lider değişikliği gerçekleşti. Ancak bu durum çok uzun sürmedi. 18 Şubat 1995 tarihinde SHP'nin, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile birleşmesi ve siyasete CHP çatısı altında devam edilmesine karar verilmesi üzerine, Hikmet Çetin CHP Genel Başkanı oldu ve Başbakan Yardımcılığı görevini Murat Karayalçın'dan devraldı.[1626] Hükûmette üç ayrı kişiyle çalışan Çiller, 9 Eylül 1995'te toplanan CHP'nin 27. Kurultayı'nda CHP'nin yeni Genel Başkanı seçilen Deniz Baykal ile uzlaşma zemini bulamayarak istifa etti ve böylelikle 50. Hükûmet sona erdi.

50. Hükûmetin iktidarda kaldığı süre içinde öne çıkan olaylara bakıldığında, bir önceki dönemde olduğu gibi, terör ve ekonomik sorunların yine başı çektiği görülmektedir. Hükûmet daha güvenoyu almadan, Pir Sultan Abdal Şenliği'ne katılmak üzere Sivas'a giden yazar ve sanatçıların kaldığı Madımak Oteli'nin 2 Temmuz 1993 Cuma günü ateşe verilmesi ve olay

1623 **Milliyet**, 14.06.1993; **Cumhuriyet**, 16.06.1993.

1624 **Milliyet**, 26.06.1993; **Cumhuriyet**, 26.06.1993.

1625 **Koalisyon Hükümetleri…**, C II, s. 1819-2006.

1626 Muzaffer Ayhan Kara, **Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon**, 3. Baskı, BingBang Yay., Ankara 2015, s. 210, 221-222.

sırasında 37 kişinin ölmesi, 50. Hükûmet döneminde gerçekleşen en trajik olaylardan biri oldu.[1627] Ayrıca 12 Mart 1995'te İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesinde bulunan Gazi Mahallesi'nde, genellikle Alevi yurttaşların gittiği, üç kahvehanenin taranması sonrasında başlayan olaylarda da, çok sayıda kişi hayatını kaybetti.[1628] Her iki olay, başta Alevi kesim olmak üzere kamuoyunu dehşete düşürüp, endişe yarattığı gibi, ciddi toplumsal tepkilere yol açtı ve hükûmet zor durumda kaldı. Ancak söz konusu olaylardan, özellikle koalisyon ortağı SHP çok daha fazla etkilendi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı İSKİ'de yaşanan rüşvet ve yolsuzluklar nedeniyle zaten kamuoyu karşında sıkıntılı bir durumda bulunan SHP'nin itibarı oldukça zedelendi.[1629]

Bu dönemde Atatürk'ün manevi şahsına yönelik saldırılar da devam etti.[1630] Terör örgütü PKK ise Erzincan'ın Kemaliye ilçesi Başbağlar köyüne düzenlediği bir saldırıda 33 kişiyi öldürdü.[1631]

14 Temmuz 1993'te ise Anayasa Mahkemesi, HEP'in yürüttüğü faaliyetlerin Anayasa'ya ve Siyasal Partiler Yasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmasına karar verdi.[1632] Bunun üzerine, HEP üyeleri, Demokrasi Partisi (DEP) içinde siyaset yapmaya başladı. Ancak Anayasa Mahkemesinin 16 Haziran 1994'te DEP'in de kapatılmasına hükmetmesi üzerine,[1633] 11 Mayıs 1994 tarihinde kurulmuş olan Halkın Demokrasi Partisi'nin (HADEP) çatısı altında toplandı.

Bu dönemde, ekonomide de işler iyi gitmedi. Yaşanan mali kriz nedeniyle, 5 Nisan 1994'te sert ekonomik kararlar alındı. Dolar %38,8 oranında devalüe edildi, KİT ürünlerine %100'e yakın zam yapıldı[1634] ve "kemer sıkma politikaları" izlendi.[1635] Kriz nedeniyle de, hükûmet kamuoyu nezdinde itibar kaybetti.

1627 **Cumhuriyet**, 03.07.1993; **Milliyet**, 03.07.1993.

1628 **Cumhuriyet**, 14.03.1995; **Milliyet**, 14.03.1995.

1629 Aydın, **age.**, s. 400, 404.

1630 Bu konuda bazı örnekler vermek gerekirse; Kimliği belirsiz bir kişi tarafından, TBMM'de bütün milletvekillerinin odalarına dağıtılan bir bildiride, Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım hakkında çirkin iftiralarda bulunuldu. Ayrıca RP Milletvekili Hasan Mezarcı, farklı partilerden dokuz milletvekili ile TBMM başkanlığına bir önerge vererek Atatürk'e İzmir'de suikast düzenlemek isteyenlerin itibarlarının iade edilmesini istedi. **Cumhuriyet**, 24.02.1994; Atatürk'ün 56. ölüm yıl dönümü için Anıtkabir'de yapılan törenler sırasında Mahmut Kaçar adlı bir kişi töreni protesto etti. Bu arada söz konusu kişi linç girişimine uğradı. **Cumhuriyet**, 11.10.1994; **Milliyet**, 11. 10. 1994.

1631 **Cumhuriyet**, 07. 07. 1993; **Milliyet**, 07.07.1993.

1632 **Cumhuriyet**, 15. 07. 1993.

1633 **Cumhuriyet**, 17. 06. 1994.

1634 **Cumhuriyet**, 05-06. 04. 1994; **Milliyet**, 05-06.04.1994.

1635 Saraçoğlu, agm., s. 755.

Yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen, ilk kapsamlı ve demokratik hakların genişletilmesine yönelik anayasal değişiklikler, 50. Hükûmet zamanında gerçekleştirildi. Anayasa'nın başlangıç bölümünde yer alan 12 Eylül ile ilgili ibareler çıkarıldı; derneklere ve sendikalara getirilen siyaset yapma yasağı kaldırıldı; kamu çalışanlarının sendika kurmalarına imkân tanındı.[1636]

27 Mart 1994'te yapılan yerel seçimlerde, SHP'nin oylarında büyük düşüş yaşanırken RP ise özellikle Doğu ve Güneydoğu'daki oylarını artırdı ve İstanbul ile Ankara Büyükşehir Belediye başkanlıklarını da kazanarak oy patlaması yaptı. Bu sonuç, RP'nin gelecekte iktidarın en güçlü alternatiflerinden biri olacağının ilk işareti olduğu gibi, Türk halkının siyasal tercihlerinin de değişmekte olduğunu gösterdi.[1637] RP'nin bu şekilde yükselmesinde, birbirinin güçlü alternatifi olması beklenen merkez sağ ve merkez sol partilerin iktidar ortağı olması nedeniyle, birlikte yıpranmış olmalarının da etkisi oldu.

Dış politikada ise 6 Mart 1995'te, 1 Ocak 1996 tarihinden geçerli olmak üzere AB ile bir Gümrük Birliği Antlaşması imzalandı. Türkiye'de bu anlaşmanın, AB üyeliği için ciddi bir basamak olduğu düşünüldü.[1638] Ancak Azerbaycan'da Devlet Başkanı Haydar Aliyev'e karşı 13 Mart'ta başlatılan darbe girişiminde, Türkiye'nin de adının geçmesi iki ülke ilişkilerinin bir dönem de olsa soğumasına neden oldu.[1639]

1.4.1.3. III. Tansu Çiller Hükûmeti (30.10.1995-06.03.1996)

Tansu Çiller, 5 Ekim 1995'te bir azınlık hükûmeti kurdu. Ancak TBMM'den güvenoyu alamadı.[1640] Bu olaydan sonra, DYP ile CHP ülkeyi seçime götürmek üzere 30 Ekim 1995'te yeni bir koalisyon hükumeti kurdu.[1641] 52. Hükûmette Tansu Çiller Başbakan, Deniz Baykal da Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldı.[1642] 52. Hükûmet, kuruluş amacına uygun olarak, 24 Aralık 1995'te ülkeyi genel seçime götürdü ve yaklaşık olarak dört ay süren görev süresi sona erdi.

Hükûmetin kurulma aşamasında, iki parti arasında yazılı bir protokol

1636 **Cumhuriyet**, 24. 07. 1995; **Resmî Gazete**, Tarih: 26 Temmuz 1995, S 22355.

1637 **Cumhuriyet**, 28. 03. 1994; http://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804, Erişim Tarihi: 31.03.2020.

1638 Sönmezoğlu, **age.**, s. 515; Sanem Baykal vd., "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001**, C II, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 332 vd.

1639 **Milliyet**, 19.02.1998; **Cumhuriyet**, 19.02.1998.

1640 **Milliyet**, 16. 10.1995; **Cumhuriyet**, 16.10.1995.

1641 **Cumhuriyet**, 31.10.1995.

1642 **Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C III, Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yay., byy, 2015, s. 2020.

metni hazırlanmamasına rağmen, bir program hazırlandı. Programlarında, hükûmetlerinin özü itibariyle bir seçim hükûmeti olduğunun altını çizmişler, ancak hayati konularda da, bir çözüm hükûmeti olduklarını belirtmişlerdi. Ayrıca AB ile bütünleşme kararında olduklarını belirtmekle AB'ye tam üyeliğin o dönem için Türkiye açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermişlerdi.[1643]

Hükûmetin çok kısa süren iktidarı sırasında iç ve dış politikada son derece olumsuz olaylar yaşandı. 9 Ocak 1996'da gerçekleşen bir terör saldırısında, Sabancı Holding Yönetim Kurulu Üyesi Özdemir Sabancı, ToyotaSA Genel Müdürü Haluk Görgün ile sekreter Nilgün Hasefe hayatlarını kaybetti.[1644] Ayrıca Yunanistan ile yaşanan Kardak Krizi iki devleti neredeyse savaş durumuna getirdi,[1645] Avrupa Parlamentosu'nun, Yunanistan'dan yana tavır koyması ise Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinin gerilmesine neden oldu.[1646]

1.4.2. XX. Dönem Koalisyon Hükûmetleri

XX. dönemde de, XIX. dönemde olduğu gibi üçü koalisyon, biri azınlık olmak üzere dört hükûmet kuruldu. 53., 54. ve 55. hükûmetler daha çok siyasi yelpazenin sağında yer alan partilerin bir araya gelmesiyle oluşturulurken 56. azınlık hükûmeti ise Bülent Ecevit tarafından kuruldu.

1.4.2.1. II. Mesut Yılmaz Hükûmeti (06.03.1996-28.06.1996) (ANAYOL Hükûmeti)

24 Aralık 1995 tarihinde ve merkez sağ ile merkez solda yaşanan lider değişikliklerinden sonra yapılan genel seçimin sonucunda RP 158, DYP 135, ANAP 132, DSP 76, CHP 49 milletvekilliği elde etti. Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ise %4.16 oy almasına rağmen, %10 olan ülke barajını geçemediği için parlamentoda temsil edilemedi.[1647] Seçim sonuçları, yine bir koalisyon hükûmetinin kurulmasını zorunlu kılarken RP, seçimden en kârlı çıkan siyasi parti oldu. Bu sonuç, başta İstanbul olmak üzere, 1994 yerel seçimlerinde kazandıkları belediyelerde gerçekleştirdikleri başarılı işlerin etkisiyle ortaya çıktı.[1648] Ayrıca RP'nin sürekli yükselme eğilimi göstermesi, Türkiye'nin siyasi geleneğinde bir dönüşümün eşiğinde olduğunu da açıkça ortaya koydu.

Uzun süren uğraşılardan sonra, ANAP ve DYP arasında, 6 Mart 1996'da

1643 **Koalisyon Hükümetleri…**, C III, s. 2023, 2031.

1644 **Cumhuriyet**, 10.01.1996; **Milliyet**, 10. 01.1996.

1645 **Cumhuriyet**, 31.01.1996; **Milliyet**, 31.01.1996.

1646 Sönmezoğlu, **age.**, s. 517.

1647 http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

1648 Aydın vd., **age.**, s. 417.

ANAYOL Hükûmeti olarak anılan bir koalisyon hükûmeti kuruldu.[1649] DSP'nin de dışarıdan destek verdiği 53. Hükûmet, aslında bir azınlık koalisyonu özelliği taşıdı. Ancak güven oylamasında, Anayasa'nın öngördüğü çoğunluğu sağlayamadı. Nitekim RP de, bu konuda Anayasa Mahkemesine başvuruda bulundu.

Hükûmetin protokol ve programında ilk dikkat çeken husus, yoğun bir kamuoyu talebi sonucunda kurulduklarının belirtilmesi ve dönüşümlü Başbakanlık modelinin getirilmiş olmasıdır. Ayrıca programda, üniter devlet yapısından ve bütünlükten taviz vermeden terörle mücadele edileceği ve serbest piyasa ekonomisinin tüm koşullarının oluşturulacağı açıkça belirtilirken dış politikada da Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik hedeflenmişti.[1650]

53. Hükûmetin Başbakanı, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz olurken, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller ise kabineye girmedi. DYP'den Nahit Menteşe, hem Başbakan Yardımcılığı hem de Dışişleri Bakanlığı görevini bir arada üstlendi.[1651] Söz konusu hükûmet döneminde RP, DYP Genel Başkanı ve koalisyon ortağı Tansu Çiller'i sıkıştırmak amacıyla siyasi bir mücadele yürüttü. TEDAŞ, TOFAŞ gibi konuların yanı sıra Çiller'in mal varlığı konusunu Meclis gündemine taşıdı. Ancak DYP tarafından Bosna'ya yapılan yardımlar hakkında verilen önerge nedeniyle, bu defa RP zor durumda kaldı. Zaten koalisyon ortakları da uyum içinde bir çalışma gösteremedi, hatta Yılmaz, tüm bu gelişmeler yaşanırken hükûmet ortağı Çiller'in yanında durmadı.[1652] Partilerin birbirleri hakkında çok sık dile getirdikleri yolsuzluk iddiaları ve Yüce Divan silahını bir tehdit unsuru olarak kullanmalarına rağmen son anda birbirlerini aklamaları ise kamuoyunda siyaset kurumuna yönelik güveni sarstı.[1653]

Dönemin en heyecan yaratan hadisesi ise 18 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e karşı düzenlenen suikast girişimi oldu. Bununla beraber bir Birleşmiş Milletler programı olan HABİTAT II Konferansı'nın İstanbul'da yapılması ve bu suretle dünyanın ilgisinin Türkiye'ye çekilmesi yaşanan en olumlu olaylardan biri olarak dikkatleri çekti.[1654]

Anayasa Mahkemesi'nin, güven oylamasının iptaline yönelik verdiği kararın 6 Haziran 1996'da yayımlanması üzerine Başbakan Mesut Yılmaz istifa

1649 **Cumhuriyet**, 07. 03. 1996; **Milliyet**, 07.03.1996.

1650 **Koalisyon Hükümetleri…**, C III, s. 2162-2203.

1651 **Cumhuriyet**, 07. 03. 1996; **Milliyet**, 07. 03. 1996.

1652 Temuçin Faik Ertan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM XX. Dönem (1995-1999)**, C I, Ankara 2012, s. 63-65.

1653 Aydın vd., **age.**, s. 424.

1654 Ertan, **Türk Parlamento…**, s. 63-65.

etti[1655] ve yaklaşık olarak üç buçuk ay süren 53. Hükûmet, üçüncü koalisyon döneminin en kısa süreli hükûmeti olarak tarihe geçti.

1.4.2.2. Necmettin Erbakan Hükûmeti (28.06.1996-30.06.1997) (REFAHYOL Hükûmeti)

ANAYOL Hükûmeti döneminin sona ermesinin ardından Cumhurbaşkanı Demirel, yeni hükûmeti kurma görevini RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a verdi. DYP ile anlaşma sağlayan Erbakan, 28 Haziran 1996 tarihinde, REFAHYOL olarak da anılan bir hükûmet kurdu. Dönüşümlü başbakanlık modeliyle kurulan 54. Hükûmetin ilk Başbakanı Necmettin Erbakan, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı da Tansu Çiller oldu.[1656]

Hükûmetin protokol ve programı incelendiğinde, özellikle ekonomi ve dış politika alanlarında önceki hükûmetlerden az da olsa farklı özelliklere sahip olduğu ve RP'nin seçim dönemi söylemlerinin izlerini taşıdığı söylenebilir. Başbakanlığın eşit süreli ve dönüşümlü olacağının belirtildiği protokolde, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması ve Atatürk ilkeleri, iki parti arasında vazgeçilmez ortak uzlaşma zemini olarak kabul edildi. Ayrıca terörle mücadelede, üniter-millî devlet yapısının korunacağı vurgulanırken ekonomideki ana hedeflerinin de, serbest piyasa ekonomisinin tüm koşullarını sağlamak olduğu belirtildi. Ancak ekonomik kalkınmada temel esasın rant ekonomisinden üretim ekonomisine geçiş olacağının altı özellikle çizildi. Dış politikada ise Batılı ülkelerle, İslam ülkeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleri ile iş birliğinin daha da geliştirileceği ifade edildi. Programda, Gümrük Birliği ve Ankara Antlaşması ile amaçlanan hedeflere ulaşılabilmesi için gerekli çalışmaların yapılacağı belirtilmekle birlikte, öncekilerden farklı olarak, AB'ye giriş tek başına bir hedef olarak gösterilmedi.[1657]

54. Hükûmet döneminde de, öne çıkan sorunlar terör ve ekonomik sıkıntılar oldu. PKK, terör faaliyetlerini bu defa intihar saldırıları biçiminde gerçekleştirdi.[1658] Atatürk'ün manevi şahsına yönelik saldırılar da devam etti.[1659] Ancak toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren ve gerilimi artıran bu tür saldırılar, 10 Kasım 1996'da on binlerce kişinin Anıtkabir'e yaptığı ziyaretle

1655 **Cumhuriyet**, 07.06.1996; **Milliyet**, 07.06.1996.

1656 **Cumhuriyet**, 29.06.1996; **Milliyet**, 29.06.1996.

1657 **Koalisyon Hükümetleri…**, C III, s. 2352-2378.

1658 **Cumhuriyet**, 31.06.1996; **Milliyet**, 19.09.1996; **Cumhuriyet**, 30.10.1996.

1659 Bu konuda bazı örnekler vermek gerekirse; Aczmendi'lerin Atatürk ve laiklik karşıtı eylemlerinde artış yaşandı. **Cumhuriyet**, 21-31.10.1996; Kayseri'nin RP'li Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, resmî görev ve sıfatı nedeniyle törenlere katıldığını söyledi. Karatepe, *Laik olduğumu sakın sanmayın. İnancımıza saygı duyulmadığı, sövüldüğü bir dönemde, içim kan ağlayarak törenlere katıldım* dedi. **Cumhuriyet**, 11.11.1996.

ve rejime yönelik hassasiyetler dile getirilerek protesto edildi.[1660] Söz konusu dönem, laiklik tartışmalarının arttığı, devlet-siyaset-mafya ilişkilerinin sorgulandığı ve silahlı kuvvetlerin siyasete müdahale ettiği bir dönem olması itibariyle öncekilerden farklılık arz etti.

Hükûmet, iktidarının ilk günlerinde cezaevlerindeki eylemlerle, ölüm oruçları ve açlık grevleriyle mücadele etti ve bu eylemlerin sona ermesini sağladı.[1661] Bununla beraber, 3 Kasım 1996'da, Balıkesir'in Susurluk ilçesi yakınlarında meydana gelen trafik kazası sırasında ölenlerin kimlikleri,[1662] kamuoyunda, çetelerin ve mafyanın devlet içinde yuvalandığı şeklinde bir algıya neden oldu ve olay bir skandala dönüştü. Bu tarihten sonra, Türkiye'de *çeteler* kavramı çok sık kullanılmaya başlanıp, devlet-polis-mafya-siyaset arasında kirli ilişkiler olduğuna yönelik iddialar sürekli olarak gündemi meşgul etti. Ana muhalefet partisi lideri ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın 24 Kasım 1996'da Budapeşte'de yumruklu bir saldırıya uğraması ve bunun Susurluk hakkında yaptığı sert açıklamalarla ilişkilendirilmesi ise iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerilmesine yol açtı.[1663] Bu yaşananlar karşısında kamuoyu da sessiz kalmadı ve devlet içindeki suç örgütlerinin ortaya çıkarılıp yargılanması için "temiz toplum, temiz siyaset" özlemiyle, 1 Şubat 1997'den itibaren "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakikalık Karanlık Eylemi" adı verilen protesto eylemleri düzenledi.[1664]

Diğer yandan Ramazan ayı nedeniyle resmî dairelerdeki mesai saatlerinin iftara göre düzenlenmesi[1665] ve Başbakan Necmettin Erbakan'ın birtakım tarikat-cemaat önderlerine Başbakanlık konutunda iftar yemeği vermesi, toplumun bazı kesimlerinde laik rejim konusundaki endişeleri artırdı. 31 Ocak 1997'de, Ankara'nın Sincan ilçesi Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın, İran'ın Ankara Büyükelçisi'ni de çağırdığı Kudüs'ü anma toplantısında Hizbullah ve Hamas örgütleri liderlerinin posterlerinin asılması[1666] ise REFAHYOL Hükûmetinin askerî çevreler de dâhil olmak üzere sorgulanmasına yol açtı.[1667] Sincan'daki olay sonrasında, tankların ilçe sokaklarından geçmesi ordunun hükûmete verdiği bir mesaj olarak algılandı.[1668]

1660 **Cumhuriyet**, 11.11.1996; **Milliyet**, 11.11.1996.

1661 Ertan, **Türk Parlamento….**, s. 677.

1662 Kaza sırasında, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak yaralandı. İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ ve Mehmet Özbay sahte kimlikli Abdullah Çatlı ile Gonca Us isimli bir kadın öldü. **Cumhuriyet**, 04-12.11.1996; **Milliyet**, 04-17.11.1996.

1663 **Cumhuriyet**, 25-26.11.1996.

1664 **Cumhuriyet**, 02.02.1997.

1665 **Milliyet**, 18.01.1997.

1666 **Cumhuriyet**, 12.01.1997.

1667 **Cumhuriyet**, 02.02.1997; **Milliyet**, 03.02.1997.

1668 Aydın vd., **age.**, s. 430.

DYP'deki bazı milletvekilleri, Tansu Çiller'in, Erbakan'la anlaşarak hükûmet kurmasını ilk andan itibaren memnuniyetsizlikle karşılamışlardı. Ancak bu durum zamanla bir tepkiye dönüştü ve bu milletvekilleri DYP'den ayrılarak Hüsamettin Cindoruk başkanlığında Demokrat Türkiye Partisi'ni (DTP) kurdu.[1669] Böylelikle merkez sağdaki partilere bir yenisi daha eklendi.

4 Nisan 1997'de ise MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş bir kalp krizi sonucunda hayatını kaybetti[1670] ve partinin Beşinci Olağanüstü Kongresi'nde, Devlet Bahçeli[1671] MHP Genel Başkanlığı görevini üstlendi.[1672]

REFAHYOL döneminde dış politika alanında yaşanan en önemli sorunlardan biri Kıbrıs'ta artan gerilimin Türk-Yunan ilişkilerini bozmuş olmasıdır. Bununla beraber koalisyon hükûmetinin ortağı RP, gerçekte dış politikada önceki dönemlerden çok faklı hareket etmemesine rağmen, bazı söylem ve sansasyonel gezileriyle Türkiye'de tartışma yarattı. Erbakan'ın, *Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletleri, Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı ve Savunma Örgütü* gibi söylemleri ve Batı dünyasının G-7'sine karşılık olarak kurmayı düşündüğü İran, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Nijerya'dan oluşan D-8 grubunun ilk toplantısını 4 Ocak 1997'de Ankara'da yapması, Türk dış politikasının klasik yöneliminden sapma olarak değerlendirildi. Bunların dışında, Başbakan Erbakan'ın Afrika gezisi sırasındaki ilk uğrak yerlerinden biri olan Mısır'da göndere Türk bayrağının çekilmemesi, gezinin ikinci durağı Libya'da ise Devlet Başkanı Kaddafi'nin PKK örgütünü destekleyen ve Türkiye'yi eleştiren sözleri Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılandı.[1673] RP'nin yürüttüğü dış politika hakkında TBMM'de gensoru önergeleri verildi.[1674] Ayrıca Cezayir'deki İslami Kurtuluş Cephesi, Filistin'deki Hamas, Lübnan'daki Hizbullah, Mısır'daki Müslüman Kardeşler gibi radikal İslamcı örgütlerle temas kurulması da eleştirilere yol açtı.[1675]

28 Şubat 1997'de, Millî Güvenlik Konseyi'nin, Türk siyasi tarihinin en

1669 **Cumhuriyet**, 08.01.1997.

1670 **Cumhuriyet**, 05.04.1997; **Milliyet**, 05.04.1997.

1671 Devlet Bahçeli, 1948 yılında Osmaniye'de doğdu. İlköğrenimini Osmaniye'de, orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Üniversite öğrenimini Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisinde yaptı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde iktisat doktorası yaptı ve aynı üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde 1987 yılına kadar öğretim üyeliği görevini sürdürdü. 17 Nisan 1987'de üniversitesindeki öğretim üyeliği görevinden istifa etti. 19 Nisan 1987'de yapılan MÇP Büyük Kurultay'ında parti yönetimine seçilerek Genel Sekreterlik görevine getirildi. MÇP ve MHP'nin yönetim kadrolarında çok sayıda görev aldı. Bu konuda bk. Oğuzhan Cengiz, **Türkmen Beyi Devlet Bahçeli**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2014.

1672 **Cumhuriyet**, 07.07.1997.

1673 Sönmezoğlu, **age.**, s. 494.

1674 Ertan, **Türk Parlamento…**, s. 680.

1675 Sönmezoğlu, **age.**, s. 494.

uzun süren toplantısından[1676] çıkan sonuç bildirgesi ise döneme damgasını vurdu ve *post-modern darbe* nitelemesiyle tarihe geçti. Refahyol Hükûmetini sıkıntıya sokan ve hükûmetin sonunun başlangıcı olan oldukça uzun bildirgede, özellikle laiklik konusundaki hassasiyet vurgulandı.[1677] Silahlı Kuvvetlerin bu yöndeki tutum ve açıklamaları 28 Şubat'tan sonra da devam etti. İrtica tehdidi ve irtica ile mücadele, ordunun hassasiyetle üzerinde durduğu öncelikli konular arasında yer aldı.[1678] Aynı yıl Ekim ayında yayımlanan Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'nde ise irtica, bölücülükle eşdeğer tutularak Türkiye için bölücülük kadar tehlikeli bir tehdit kaynağı olarak gösterildi.[1679]

Bu koşullar altında Erbakan, başbakanlık görev süresi henüz dolmadığı halde, 18 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sundu. Bu sırada Demirel'e, 54. Hükûmet protokolü gereğince yeni hükûmeti kurma görevinin Tansu Çiller'e verilmesi gerektiğini söylemişse de, Cumhurbaşkanı, görevi Mesut Yılmaz'a verdi.[1680]

1.4.2.3. III. Mesut Yılmaz Hükûmeti (30.06.1997-11.01.1999) (ANASOL-D Hükûmeti)

Cumhurbaşkanı Demirel'den hükûmeti kurma görevini alan ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, 30 Haziran 1997'de, DSP ve DTP ile anlaşarak yeni hükûmeti kurdu. ANASOL-D adıyla da anılan 55. Hükûmet, CHP tarafından da dışarıdan desteklendiği için, üçüncü dönemin ikinci azınlık koalisyon hükûmeti oldu. Başbakanlık görevini Mesut Yılmaz üstlenirken Bülent Ecevit de Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak hükûmette görev aldı.[1681]

ANASOL-D Hükûmeti, 28 Şubat Bildirisi'nin gölgesinde kuruldu. Söz konusu bu durumun izlerini, hükûmet protokolünde ve programında da açıkça görmek mümkündür.[1682] Nitekim 54. Hükûmet, her ikisinde de çok sık

1676 Saraçoğlu, agm., s. 825.

1677 **Cumhuriyet**, 01.03.1997.

1678 **Cumhuriyet**, 30.04.1997; **Cumhuriyet**, 11.06.1997; **Cumhuriyet**, 12.06.1997.

1679 Sönmezoğlu, **age.**, s. 496.

1680 Ertan, **Darbeler...**, s. 211.

1681 **Cumhuriyet**, 01.07.1997; **Milliyet**, 01.07.1997.

1682 Hükûmet Protokolü'nün girişinde bu durum şu şekilde anlatıldı: *Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi ülkeyi 54'üncü Hükûmet tarafından içine düşürüldüğü rejim ve Devlet bunalımından kurtarmak, toplumdaki gerginliği ortadan kaldırmak ve uzlaşmayı güçlendirmek, ahlaki yozlaşmayı durdurmak, kamu yönetimindeki yıpranmaya son vermek, temiz toplum özlemini gerçekleştirmek, ülke ekonomisini yeniden üretken niteliğe kavuşturmak ve devletin saygınlığını sağlamak, laik, demokratik Cumhuriyeti güçlendirmek amaçlarıyla bir araya gelerek bir koalisyon hükûmeti kurmaya karar vermiştir.* **Koalisyon Hükümetleri…**, C III, s. 2525.

eleştirildi. Programda devletin, rejimin, laikliğin özenle korunup güçlendirilmesi ve toplumdaki gerginliğin ortadan kaldırılarak uzlaşı kültürünün yaygınlaştırılması konularına ağırlık verilerek bunlar, 55. Hükûmetin kurulma gerekçesi olarak sıralandı. Ayrıca, bir önceki hükûmet zamanında yaşanan siyasi krizin temel nedenlerinden biri olan eğitim konusuna da, geniş yer verildi ve sekiz yıllık zorunlu ilköğretimin, kesintisiz olarak uygulamaya konulacağı vurgulandı. Programda, terörle mücadeleye devam edileceği de belirtilerek Türkiye'nin çıkarları göz ardı edilmeden AB'ye tam üyelik için çalışılacağı ifade edildi.[1683]

Basında *Uzlaşma Hükûmeti* olarak tanımlanan[1684] 54. Hükûmetin ilk icraatı sekiz yıllık kesintisiz eğitimle ilgili oldu ve ilgili yasa tasarısı 16 Ağustos 1997'de TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe girdi.[1685] Bununla beraber bu düzenlemeden rahatsız olanlar ve türban yasağına karşı çıkanlar, ülke genelinde uzun yıllar devam eden protesto gösterileri düzenledi.[1686] 30 Eylül 1997'de ise Susurluk kazası sonrası ortaya çıkan tepkinin devamı olarak "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemleri" yeniden başladı.[1687] Ayrıca irtica ile mücadele yine gündemin en önemli konularından biri olarak yerini korudu. Hatta 27 Mart 1998'de Millî Güvenlik Konseyi'nin yayımladığı bildiride, irticanın, tehdit sıralamasında bölücülüğün önüne geçtiği söylendi.[1688]

16 Ocak 1998'de RP kapatıldı ve Genel Başkan Necmettin Erbakan ile partinin diğer ileri gelen isimlerine siyaset yasağı getirildi.[1689] Kamuoyunda 28 Şubat süreciyle ilişkilendirilen bu olay, halkın bir kısmı tarafından olumlu karşılanırken bir kısmı demokrasi açısından doğru bulmadı. Söz konusu olayın ardından, RP milletvekilleri 17 Aralık 1997'de Necmettin Erbakan'a yakın isimler tarafından kurulmuş olan Fazilet Partisi'ne (FP) geçti.[1690] 21 Nisan 1998'de de, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan 12 Aralık 1997 tarihinde Siirt'te yaptığı bir konuşmadan dolayı Diyarbakır DGM tarafından 10 ay hapis cezasına çarptırıldı ve dört ay cezaevinde kaldı. Ayrıca bu mahkûmiyeti nedeniyle, Erdoğan'ın belediye başkanlığı düştü ve siyaseten yasaklı duruma geldi.[1691]

Bu dönemde, hem hükûmet ve Cumhurbaşkanı Demirel'in hem de Silah-

1683 **Koalisyon Hükümetleri…**, C III, s. 2525-2552.

1684 **Cumhuriyet**, 01.07.1997.

1685 **Cumhuriyet**, 17.08.1997.

1686 **Milliyet**, 12.10.1998.

1687 **Cumhuriyet**, 01.10.1997.

1688 **Cumhuriyet**, 28.03.1998.

1689 **Cumhuriyet**, 17.01.1998.

1690 Ertan, **Darbeler...**, s. 211-212.

1691 **Cumhuriyet**, 22.04.1998.

lı Kuvvetlerin Suriye üzerinde baskı kurması işe yaradı ve Abdullah Öcalan Suriye'den ayrılmak zorunda kaldı.[1692] Öcalan'ın, daha sonra İtalya'da ortaya çıkması üzerine Türkiye bu kişinin iadesini istedi. Ancak İtalya'nın, Öcalan'ı teslim etmemesi iki ülke ilişkilerinin bozulmasına yol açtı ve İtalyan mallarına ambargo uygulanması için kamuoyuna çağrıda bulunulmaya başlandı.[1693] 55. Hükûmet zamanında AB ve Fransa ile ilişkiler de iyi gitmedi. Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak açıklanmaması, AB ile siyasi ilişkilerin dondurulmasına yol açtı. Ayrıca Türkiye, 12 Mart 1998'deki Avrupa Konferansı'na da katılmadı.[1694] Fransız Parlamentosu'nun 29 Mayıs 1998'de sözde Ermeni soykırım tasarısını kabul etmesi ise iki ülke arasında diplomatik gerginliğe neden oldu.[1695]

Muhalefetin, Türkbank ihalesi nedeniyle Başbakan Mesut Yılmaz hakkında verdiği gensoru önergesinin TBMM'de 314 oyla kabul edilmesi üzerine 55. Hükûmet düştü ve Yılmaz, Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sundu. Mesut Yılmaz, 1977 yılında Demirel başkanlığındaki İkinci Milliyetçi Cephe hükûmetinden sonra gensoruyla düşürülen ikinci başbakan oldu.[1696]

1.4.2.4. XXI. Dönem Koalisyon Hükûmeti: V. Bülent Ecevit Hükûmeti (28.05.1999-18.11.2002)

XXI. dönemde tek bir hükûmet kuruldu. Hükûmet, Bülent Ecevit'in başbakanlığında DSP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ANAP'ın bir araya gelmesiyle oluşturuldu. Sonrasında XXII. döneme geçildi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidar yılları başladı.

Başbakan Mesut Yılmaz'ın istifa etmesi üzerine çıkan hükûmet bunalımını çözmek amacıyla erken seçim kararı alındı ve ülkeyi seçime götürmek amacıyla 11 Ocak 1999'da Bülent Ecevit tarafından bir azınlık hükûmeti kuruldu.[1697] Yaklaşık olarak üç ay süren 56. Hükûmet zamanında, Kenya'nın başkenti Nairobi'de ele geçirilen Abdullah Öcalan Türkiye'ye getirilerek terör örgütü PKK'ya çok ağır bir darbe vuruldu. Bu olay, kamuoyu tarafından büyük bir sevinç ve takdirle karşılandı.[1698] Ayrıca söz konusu hükûmet döneminde gerçekleşen MGK Kurulu toplantısında irtica, terör ve çeteler, rejim

1692 Melek Fırat vd., "Arap Devletleriyle İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001**, C II, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 566.

1693 **Milliyet**, 17.11.1998.

1694 Sönmezoğlu, **age.**, s. 518; Baykal-Arat, agm., s. 346-348.

1695 **Cumhuriyet**, 30.05.1998.

1696 **Cumhuriyet**, 26.11.1998.

1697 **Cumhuriyet**, 12.01.1999.

1698 **Cumhuriyet**, 17.02.1999.

için üç tehdit olarak sıralandı.[1699]

18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimin sonucunda DSP 136, MHP 129, kapatılan RP yerine kurulan Fazilet Partisi (FP) 111, ANAP 86 ve DYP de 85 milletvekilliği elde etti. Seçimin en çarpıcı sonucu ise Deniz Baykal yönetimindeki CHP'nin % 10'luk seçim barajına takılarak tarihinde ilk defa parlamento dışında kalmış olmasıdır.[1700] Seçim sonuçlarına bakarak, halkın terör sorununun çözülebileceğine yönelik umudunun oy tercihinde belirleyici olduğu ve bundan dolayı iktidarda bulunduğu sırada Abdullah Öcalan'ın yakalanmış olmasından dolayı DSP'ye ve bu konudaki net tavrından dolayı MHP'ye yöneldiği söylenebilir.

Cumhurbaşkanı Demirel, hükûmeti kurma görevini seçimden birinci parti olarak çıkan DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verdi. Yapılan görüşmeler sonucunda 28 Mayıs 1999'da DSP, MHP ve ANAP arasında yeni bir koalisyon hükûmeti kuruldu. Basında bu hükûmet de, aynen 54. Hükûmet gibi, *Uzlaşma Hükûmeti* olarak tanımlandı.[1701] 57. Hükûmet yaklaşık olarak üç yıl altı ay görevde kaldı. Bu nedenle, üçüncü koalisyon döneminin en uzun süreli hükûmeti olma unvanını kazanırken aynı zamanda da dönemin son koalisyon hükûmeti oldu.

Kendilerini *bir uzlaşma ve atılım hükûmeti olarak* tanımlayan 57. Hükûmetin protokol ve programında, hem REFAHYOL Hükûmeti döneminde yaşanan sorunların nedeni olarak görülen olay ve olguların çözümüne yer verildi hem de 28 Şubat Bildirisi'nin hassasiyetlerine değinildi. Bu nedenle, laikliğe vurgu yapıldı, kadınların özel yaşamlarında giyim kuşamlarına karışılmayacağı belirtilmekle birlikte, kamu kurumlarında türbanın Cumhuriyetin temel niteliklerini hedef alan bir siyasal simgeye dönüştürülmesine yönelik alınmış önlemlerin titizlikle sürdürüleceği belirtildi. Ayrıca toplumsal gerilimin düşürülüp, buna bağlı olarak ortaya çıkabilecek kutuplaşmaların önleneceği dile getirilerek terörle mücadelenin devam edeceği söylendi. AB'ye tam üyelik için ise Türkiye'nin hak ve çıkarlarından ödün vermeden gerçekleştirilmesine çalışılacağı ifade edildi.[1702] Burada AB konusunu biraz açacak olursak Türkiye, Soğuk Savaş sonrası değişen dünya koşullarında dış politikasında yeni arayışlara yönelmekle birlikte AB'ye tam üyelik konusu, bütün hükûmetlerin programlarında geniş bir şekilde ve genellikle de ana hedef olarak yer aldı. Bu durum, özellikle 1990'lı yıllarda, AB'ye girilmesinin Türkiye'deki sorunların çözümüne büyük katkı sağlayacağına yönelik inanıştan kaynaklanıyordu.

1699 **Cumhuriyet**, 29.11.1999.

1700 http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008, Erişim Tarihi: 17.03.2020.

1701 **Cumhuriyet**, 29.05.1999; **Milliyet**, 29.05.1999.

1702 **Koalisyon Hükümetleri…**, C III, s. 2725-2748.

17 Ağustos 1999'da meydana gelen deprem, 57. Hükûmet döneminde yaşanmış en büyük felaketlerden biri oldu. Marmara Bölgesi'nde yaşanan depremde, çok sayıda insan hayatını kaybederken birçok konut ve iş yeri kullanılamaz hale geldi.[1703] Türkiye, doğal afetler açısından tarihinin en ağır maddi ve manevi kayıplarını yaşadı.

Terör, bu dönemde de kamuoyunun gündemini meşgul etti ve çözülmesi gereken sorunların başında geldi. Önceki dönemlerden farklı olarak, 57. Hükûmet zamanında PKK terörü, kendine valileri hedef olarak seçti ve valilere yönelik saldırılar gerçekleştirdi.[1704] Ayrıca aydınlara yönelik suikastlar da devam etti ve 21 Ekim 1999'da, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi ve *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Ahmet Taner Kışlalı, arabasına yerleştirilen bombanın patlaması sonucunda hayatını kaybetti.[1705] Hizbullah terörünün yarattığı vahşet ise 17 Ocak-4 Şubat arasında yapılan operasyonlar sırasında kamuoyu tarafından tüm açıklığıyla görüldü ve toplumda ciddi bir endişeye neden oldu.[1706]

57. Hükûmet döneminde öne çıkan sorunlardan biri de, cezaevlerinde başlayan isyanlar oldu. 1999'da başlayan olaylar, 2000'li yıllarda artarak devam etti. 19 Aralık 2000'de yapılan "Hayata Dönüş Operasyonu"[1707] ile eylemler yavaşlatıldıysa da, tamamen sona ermesi zaman aldı.[1708] Türban tartışmalarının uzun süredir gündemi meşgul ettiği bir sırada, 2 Mayıs 1999'da, FP milletvekili Merve Kavakçı'nın TBMM Genel Kurul Salonu'na türbanla girmesinin yol açtığı kriz ise dönemin öne çıkan olaylarından biri olarak dikkat çekti.[1709]

Bunların dışında, kapatılan RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, 10 Mart 2000'de Diyarbakır DGM'de yargılandığı davadan bir yıl hapse mahkûm edildi;[1710] ayrıca Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresinin dolması üzerine, dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer, 5 Mayıs 2000'de TBMM'de yapılan oylamada Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı olarak seçildi.[1711]

19 Şubat 2001 yılında MGK aylık olağan toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan tartışma

1703 **Cumhuriyet**, 17.08.1999; **Milliyet**, 18.08.1999.

1704 **Milliyet**, 06.03.1999; **Milliyet**, 06. 04. 1999; **Cumhuriyet**, 09.04.1999.

1705 **Cumhuriyet**, 22.10.1999.

1706 **Cumhuriyet**, 18.01.2000 - 05.02.2000; **Milliyet**, 18.01.2000 - 05.02.2000.

1707 **Cumhuriyet**, 20.12.2000.

1708 **Cumhuriyet**, 17.04.2001.

1709 **Milliyet**, 03.05.1999.

1710 **Milliyet**, 11.03.2000.

1711 **Cumhuriyet**, 06.05.2000; **Milliyet**, 06.05.2000.

piyasaları derinden etkiledi.[1712] Bu olayın da etkisiyle, 2001 yılında yaşanan Türk tarihinin en büyük ekonomik bunalımı kuşkusuz 57. Hükûmet dönemi gerçekleşen en olumsuz gelişmelerden biri oldu ve hükûmetin sonunu hazırladı. Krizle birlikte Türk lirası %130 değer kaybetti, enflasyon %90'a çıktı ve 1,5 milyon insan işsiz kaldı. Hükûmet, krizden çıkış yolu olarak Dünya Bankası başkan yardımcılarından Kemal Derviş'i Türkiye'ye davet etti. 3 Mart 2001'de ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığı'na atanan Derviş, IMF'nin de yönlendirmesiyle "Güçlü Ekonomiye Geçiş" adı altında bir ekonomik program hazırladı.[1713]

AB ile ilişkiler açısından bakıldığında, Türkiye 11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi Kararları ile AB'den aday ülke statüsünü aldı ve tam üyelik için gerekli olan yasal düzenlemeler konusunda görüşmeler başladı.[1714] 11 Eylül 2001'de Amerika'daki Dünya Ticaret Merkezinin bulunduğu ikiz kulelere yapılan saldırı ise bütün dünyada büyük bir şok yarattı.[1715]

57. Hükûmet döneminde siyasi ve ekonomik alanda yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, Anayasa'da son derece kapsamlı ve önemli değişiklikler yapıldı. Böylelikle, DGM'lerin sivilleşmesi sağlandı; özelleştirme kavramı anayasal güvenceye alındı; tahkim yolu açıldı; gözaltına alma ya da tutuklamada kişilerin hakim önüne çıkarılma süreleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun hale getirildi; herkese, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı tanındı; hakim kararı ve yazılı emir olmadıkça, haberleşmenin engellenemeyeceği ve gizliliğine dokunulamayacağı hükmü getirildi; düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırları genişletildi; toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyecekler için izin almayı zorunlu tutan düzenleme kaldırıldı ve devlete, çalışanların yanı sıra işsizleri de koruma görevi verildi.[1716] Söz konusu kapsamlı değişiklikler, hem demokrasinin, insan haklarının ve sosyal devlet anlayışının gelişmesine imkân tanıması hem de evrensel ve çağdaş hukuk anlayışını yansıtması açısından son derece değerli oldu.

57. Hükûmet, yaşanan ekonomik kriz ve Ecevit'in sağlık durumu üzerine yapılan tartışmaların da etkisiyle erken seçim kararı aldı. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimi AK Parti kazandı.[1717] Bunun üzerine Ecevit, 4 Kasım 2002 tarihinde istifasını Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e sundu[1718] ve hükûmet sona erdi.

1712 **Cumhuriyet**, 20.02.2001.

1713 Akşin, **age.**, s. 478; Saraçoğlu, agm., s. 756-757.

1714 Sönmezoğlu, **age.**, s. 518; Baykal-Arat, agm., s. 351.

1715 Kongar, **Küresel Terör…**, s. 151-152.

1716 Ertan, **Darbeler…**, s. 213-214.

1717 http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061, Erişim Tarihi: 05.04.2020.

1718 **Cumhuriyet**, 05.11.2002.

Türk siyasi tarihinde üçüncü dönem koalisyonlar dönemi başladığında, Soğuk Savaş'ın sona ermesi nedeniyle dünyadaki koşullar da değişmiş ve Türkiye bu değişime göre bir hareket tarzı belirmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte, önceki dönemlerden oldukça farklı sorunlarla karşılaşıldığı gibi, ülkenin önüne yeni fırsatlar da çıktı. Konuya dış politika açısından bakıldığında AB, söz konusu dönem boyunca, Türk dış politikasındaki önceliğini istikrarlı bir şekilde korurken SSCB'nin dağılması sonucunda değişen uluslararası sistem ise Türkiye için yeni hareket alanları oluşturdu. Bu nedenle, Türkiye bazı alanlarda dış politika değişikliğine gitmek, bazı alanlarda ise çok yönlü ve daha aktif bir politika izlemek imkânına kavuştu. Ancak Türkiye iç siyasette yaşadığı olumsuzluklar nedeniyle mevcut durumdan yeterince yararlanamadı. Öte yandan bir önceki dönemden miras kalan terör ve yüksek enflasyon, dönemin en başta gelen sorunları arasında yer alırken ülkede yaklaşık olarak 11 yıl içinde yaşananlar, hemen her alanda aşınmaya neden oldu. Hatta doğal afetler ve iş kazaları da dâhil olmak üzere ekonomik, siyasi ve toplumsal alanda felaket diye tabir edilebilecek çok sayıda olay gerçekleşti. Bu nedenle de, 1991-2002 yılları arasında yaşananlar anlatılırken kriz, terör, suikast, yolsuzluk, kutuplaşma, çatışma gibi kavramları kullanmamak imkânsız bir hale geldi. Bu bağlamda neredeyse her açıdan son derece bunalımlı geçen ve "kayıp yıllar" olarak da adlandırılan söz konusu dönem, halk nezdinde de hayal kırıklığı, güvensizlik, endişe, korku ve belirsizlik gibi olumsuz anlam yüklü kavramlarla birlikte anılır oldu.

Bir ülkede siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarın sağlanmasının nedenlerinden biri de, istikrarlı hükûmetlerin kurulmasıdır. Bu bağlamda, Türkiye'deki koalisyon hükûmetlerinin istikrarsızlığının, ülkede hemen her alanda olumsuz sonuçlar yarattığını söylemek mümkündür. Beş yılda bir yapılması gereken genel seçimlerin hiçbiri zamanında yapılmadı, sürekli erken seçime gidildi. Bu durum, hükûmetlerin yeterli icraat yapacak kadar uzun ömürlü olmamasına yol açtı ve her şeyden önce yönetim zafiyeti oluşturdu. Sorunların çözümü yerine, yeni sorunlarla karşılaşıldı. Bu sonuçtan en büyük yarayı ise Türk siyaseti aldı. Silahlı Kuvvetlerin sivil irade üzerinde kurduğu baskı ve partiler arasında yaşanan kısır çekişmeler, siyaset kurumunu yozlaştırdı. Halkın, sorunlara çözüm üretmesi beklenen siyaset kurumuna ve siyasetçilere yönelik inancı sarsıldı, siyasetçiler toplumun en az güven duyduğu bir konuma geldi. Nitekim üçüncü koalisyon döneminin önde gelen siyasi aktörlerinden, Deniz Baykal ve Devlet Bahçeli dışında, neredeyse hemen hepsi sonraki yıllarda siyaset sahnesinden tamamen çekildi. Özetle, yaşananlar ülkeyi çok yordu ve Türk halkında, koalisyon hükûmetlerine karşı geçmiş tecrübelerinden dolayı zaten var olan olumsuz bakış açısını daha da derinleştirdi.